

“ผู้สูงอายุกับบทบาททางสังคมและวัฒนธรรม”

* ศาสตราจารย์ ดร.พัทธา สายหู

ในส่วนที่เป็นอารัมภบทของ “ปฏิญญา และผู้ทรงคุณวุฒิได้ร่วมกันจัดทำขึ้น มีข้อความ ผู้สูงอายุไทย” ซึ่งผู้แทนจากองค์กรที่เกี่ยวข้องกับ สำคัญว่า ผู้สูงอายุทั้งภาครัฐและเอกชน องค์กรผู้สูงอายุ

“โดยที่ปีพุทธศักราช 2542 เป็นวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมายุครบ 72 พรรษา ประกอบกับองค์การสหประชาชาติได้ ประกาศให้เป็นปีสากลว่าด้วยผู้สูงอายุ

รัฐบาล องค์กรเอกชน ประชาชน และสถาบันสังคมต่างๆ ได้ตระหนัก ถึงศักดิ์ศรี และคุณค่าของผู้สูงอายุ ซึ่งได้ทำประโยชน์ในฐานะ “ผู้ให้” แก่สังคม มาโดยตลอด ดังนั้นจึงควรได้รับผลในฐานะเป็น “ผู้รับ” จากสังคมด้วย

ปฏิญญาผู้สูงอายุไทยเป็นพันธกรณี เพื่อให้ผู้สูงอายุได้มีคุณภาพชีวิต ที่ดี ได้รับการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิ์...”

(พันธกรณีของปฏิญญามี 9 ข้อ ได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2542 และลงนามท้ายปฏิญญาโดย นายกรัฐมนตรี (นายชวน หลีกภัย) วันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2542 พร้อมด้วยลายเซ็น ผู้แทน พรรคพลังธรรม พรรคชาติไทย พรรคเสรีธรรม พรรคชาติพัฒนา พรรคความหวังใหม่ พรรค กิจสังคม พรรคไท พรรคประชาธิปัตย์ และพรรค ประชากรไทย ผู้สนใจอาจขอได้จากกอง สวัสดิการสงเคราะห์ กรมประชาสงเคราะห์

กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม ถนน กรุง-เกษม เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กทม. 10100)

และเพื่อเป็นการเฉลิมฉลองปีสากล ว่าด้วยผู้สูงอายุขององค์การสหประชาชาติ กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงแรงงานและ สวัสดิการสังคม สมาคมพญวิทยา และ เวชศาสตร์ผู้สูงอายุไทย และสมาคมสภาผู้ สูงอายุ แห่งประเทศไทยได้จัดการประชุม วิชาการแห่งชาติว่าด้วยผู้สูงอายุขึ้นระหว่างวันที่

* ที่ปรึกษาประจำสำนักอธิการบดี มหาวิทยาลัยสุริยกิจบัณฑิตย : D.Phil.(Social Anthropology) Oxford University, UK.

22-24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2542 ณ โรงแรม
ปรีณซ์พาลาเซ กรุงเทพมหานคร วิเคราะห์
สถานการณ์ของผู้สูงอายุ ด้านสุขภาพอนามัย
ด้านการศึกษา ด้านความมั่นคงของรายได้และ
การทำงาน ด้านสังคมและวัฒนธรรม และด้าน
สวัสดิการสังคม (ผู้สนใจอาจติดต่อขอข้อมูล
รายงานการประชุมดังกล่าวได้จากผู้จัดประชุม)

เรื่องและความสำคัญของผู้สูงอายุที่
หน่วยงานระดับประเทศและระดับโลกให้ความ
สนใจ และดำเนินการดังที่กล่าวเป็นความน่าขำ
ตื้นนั้น มีนัยที่จะกว้างไกลยิ่งขึ้นต่อไปในอนาคต
สำหรับบุคคลและหน่วยงานหลายฝ่ายทั้งของ
ภาครัฐและภาคเอกชน ที่ควรนำมาเสนอเป็น
ปรากฏการณ์ทั่วไปของสังคมปัจจุบันและอนาคต
และเป็นประเด็นปัญหาเฉพาะที่เกี่ยวกับบทบาท
ของผู้สูงอายุในด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งเป็น
ด้านหนึ่งของสถานการณ์ของผู้สูงอายุ นอกเหนือ
จากด้านอื่น ๆ ที่กล่าวไว้ข้างต้น

ข้อเขียนนี้ไม่ใช่บทความวิชาการ ที่
เสนอข้อมูลสถิติที่ค้นพบใหม่ หรือวิเคราะห์
วิจารณ์แนวคิดทฤษฎีที่เพียบพร้อมด้วยแหล่ง
อ้างอิงสำหรับวารสารวิชาการที่ว่าด้วยการศึกษา
เรื่องผู้สูงอายุ แต่เป็นเพียงข้อสังเกตเกี่ยวกับ
ปรากฏการณ์ และประเด็นปัญหาที่มองจาก
ทรรศนะเชิงวิชาการ (โดยเฉพาะสังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา) ที่อาจมีประโยชน์ต่อการประยุกต์
เพื่อการปฏิบัติงานเกี่ยวกับผู้สูงอายุในด้านสังคม
และวัฒนธรรมสำหรับผู้สนใจต่อไป

**ผู้สูงอายุในฐานะปรากฏการณ์ที่ชวน
สนใจในสภาพของสังคมปัจจุบันและอนาคต**

ถึงแม้การสูงอายุหรือการแก่ชราเป็น
ปกติวิสัยของชีวิตคนทุกชาติทุกภาษามาตั้งแต่มี
มนุษย์ปรากฏในโลกนี้ แต่ในปัจจุบันได้สังเกต
กันว่ามีคนอายุยืนยาวกว่าแต่ก่อน และช่วง
อายุขัยที่คนจะมีชีวิตอยู่ได้นั้นยาวขึ้น ในช่วง
ร้อยปีล่าสุดนี้เห็นชัดตามสถิติของแพทย์
และนักประชากรศาสตร์ ทั้งในสังคมที่พัฒนา
เป็นแบบอุตสาหกรรมแล้ว และในสังคมที่กำลัง
พัฒนาจากแบบเกษตรกรรมดั้งเดิมให้เป็น
แบบอุตสาหกรรมด้วย (อย่างสังคมไทย)
ปรากฏการณ์ที่มีคนอายุยืนมากขึ้น และเป็น
อัตราส่วนสูงขึ้นเมื่อเทียบกับคนในวัยอื่นๆ ของ
ทั้งสังคมเป็นเรื่องน่าสนใจทั้งในวงวิชาการของ
ศาสตร์สาขาต่างๆ และวงการงานที่จะผลิต
สินค้าและบริการสนองความต้องการของกลุ่ม
ผู้สูงอายุนี้ทั้งในภาคเอกชนและภาครัฐ

วงวิชาการสนใจศึกษาทั้งเหตุและผล
ของปรากฏการณ์นี้เพื่อความรู้ที่ก้าวหน้าใน
สาขาวิชาของตน เช่น นักวิทยาศาสตร์ชีวภาพ
ศึกษาหาข้อความจริงพื้นฐานของเซลล์และ
อวัยวะที่มีอายุยืนยาวขึ้น

นักวิทยาศาสตร์พฤติกรรมค้นพบพฤติกรรม
ใหม่ๆ ที่ปรากฏตามการเพิ่มของอายุเจ้าของ
นักวิทยาศาสตร์สุขภาพศึกษาโรคภัยใหม่และวิธี
การป้องกันและบำบัด นักสังคมศาสตร์ศึกษา
สภาพการณ์ทางสังคมด้านต่างๆ ที่เกี่ยวกับผู้
สูงอายุทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง กฎหมาย
และกิจกรรมความสัมพันธ์ของผู้สูงอายุในกลุ่ม
สังคมและวัฒนธรรมประเภทต่างๆ นัก
มนุษยศาสตร์อาจสนใจผลงานสร้างสรรค์และ

คุณค่าต่างๆ ที่ผู้สูงอายุมีให้ต่ออนุชนตามประสบการณ์และอายุขัยที่เพิ่มขึ้น ฯลฯ

สรุปว่าทุกสาขาวิชาต่างสนใจและพร้อมจะศึกษาผู้สูงอายุที่อยู่นานขึ้นและมีมากขึ้นในสังคมก็จะมีเรื่องราวมากมายให้ศึกษาได้ทั่วกัน

วงจรกิจการงานที่ต้องการจะทำเกี่ยวกับผู้สูงอายุก็มีกิจกรรมให้ทำเพิ่มขึ้นเช่นกัน แต่วงการนี้อาจสนใจผลที่เกิดจากปรากฏการณ์ที่มีต่องานเฉพาะด้านของตน มากกว่าจะสนใจศึกษาสาเหตุของปรากฏการณ์อย่างที่นักวิชาการสนใจ ตราบเท่าที่ผู้สูงอายุยังมีชีวิตยืนยาวอยู่ ย่อมต้องบริโภคอุปโภคสินค้าและบริการที่ตนไม่สามารถผลิตเพื่อใช้เองได้ ผู้สูงอายุอาจต้องการสินค้าบริโภคอุปโภคปริมาณน้อยกว่าคนวัยอื่น แต่ประเภทของสินค้าและบริการสำหรับผู้สูงอายุนั้นย่อมต่างไป เพราะเงื่อนไขและสภาพของความสูงอายุนั้นไม่แข็งแรงงอไวเหมือนเมื่อยังเป็นหนุ่มสาววัยฉกรรจ์ วัตถุประสงค์และบริการการดำรงชีวิตของผู้สูงอายุเป็นประเภทพิเศษเฉพาะวัย เปรียบได้กับสิ่งของเครื่องใช้และบริการสำหรับเด็กทารกหรือเยาวชน ซึ่งมีลักษณะเฉพาะต่างไปจากที่คนวัยรุ่นหรือคนวัยพ่อแม่บ้านแม่เรือนต้องการ ถ้าผู้สูงอายุมีความสามารถจะซื้อหาสินค้าและบริการเหล่านี้ทั้งที่จำเป็นและฟุ่มเฟือยได้ด้วยทรัพยากรและกำลังทางเศรษฐกิจของตนเอง ก็จะมีกำลังการผลิตและจำหน่ายในภาคเอกชนจัดทำสนองความต้องการ (เช่น สินค้าและบริการที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพทั้งยามปกติและยามป่วยไข้) แต่ถ้าผู้สูงอายุขาดกำลังซื้อของตนเอง และไม่มีสมาชิกในครอบครัวจัดหาให้ ก็อาจตกเป็นภาระขององค์การงานกุศลของเอกชนและหรือ หน่วย

งานในภาครัฐที่มีปรัชญาและนโยบายที่จะอำนวยความสะดวกสุขและสวัสดิการให้ทั่วถึงประชาชนพลเมือง โดยเฉพาะในกลุ่มที่ด้อยโอกาสและขาดแคลน ซึ่งจะต้องจัดหาสินค้าและบริการของชีวิตที่ผู้สูงอายุควรจะมีแต่ซื้อหาเองไม่ได้

ความสนใจเกี่ยวกับผู้สูงอายุทั้งในหมู่นักวิชาการและผู้ปฏิบัติงานผลิตสินค้าและบริการภาคเอกชนและภาครัฐเช่นนี้ เป็นปรากฏการณ์ของสังคมสมัยใหม่ในแนวทางของสังคมอุตสาหกรรมหรือสังคมที่ต้องการพัฒนาเป็นสังคมอุตสาหกรรม ไม่มีความสนใจในลักษณะเดียวกันนี้ในสังคมเกษตรกรรมสมัยก่อนที่การผลิตหลักคืออาหาร ซึ่งครอบครัวและชุมชนชนบทผลิตเลี้ยงตัวเอง และอาจมากพอเหลือไปเลี้ยงชาวเมืองผู้ทำหน้าที่หลักคือการบริหารปกครองสังคมระดับบ้านเมือง อาณาจักรหรือรัฐประเทศได้ ในสังคมก่อนยุคอุตสาหกรรมเช่นนั้น ครอบครัวเป็นหน่วยผลิตและบริโภคร่วมกันทั้งในชนบทและในเมืองใหญ่ ผู้สูงอายุเป็นบุคคลหรือองค์ประกอบที่แยกไม่ได้จากหน่วยสังคมนั้นๆ ทุกระดับตั้งแต่ครอบครัว ชุมชน จนถึงประเทศ มีบทบาทที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลหรือส่วนอื่นที่เหลือในหน่วยสังคมนั้นๆ อย่างสนิท ไม่เกิดปัญหาว่าผู้สูงอายุจะขัดสนผลผลิตที่ชีวิตต้องการ เพราะตนเองพึ่งวัยฉกรรจ์ผลิตเองไม่ได้และไม่มีใครรุ่นลูกหลานช่วยผลิตแทนให้โดยไม่จำเป็นต้องซื้อหา

เมื่อสังคมเกษตรกรรมแบบที่ผลิตเพื่อบริโภคเองกลายมาเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ผลิตเพื่อขายในแนวทางเดียวกันกับสังคม

อุตสาหกรรมที่ต้องผลิตเพื่อขายเสมอ โดยเฉพาะในระบบเศรษฐกิจเงินตราทุนนิยม และเมื่อชนบททำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ พัฒนาต่อมาเป็นเกษตรกรรมเชิงอุตสาหกรรม ใช้เทคโนโลยีและวัสดุอุปกรณ์สมัยใหม่ ต้องลงทุนซื้อหาหรือว่าจ้างทั้งเครื่องมือและแรงงาน ฯลฯ สุดท้ายทำให้ครอบครัวชนบทไม่เป็นหน่วยผลิตและบริโภคร่วมกันเสมอไปอย่างแต่ก่อน ส่วนครอบครัวของชาวเมืองทั้งในหน้าที่หลักของงานบริหารปกครองและในหน้าที่ประกอบของงานธุรกิจการพาณิชย์ ที่ในสังคมแบบเก่าทำกันในระบบครอบครัว ต่อมาก็ต้องพัฒนาทั้งปรัชญาและกระบวนการมาเป็นแบบประชาธิปไตยและปัจเจกนิยม ไม่ให้อำนาจและผลประโยชน์จำกัดอยู่ภายในครอบครัว เครือญาติ หรือผูกขาดอยู่ในหมู่พวกพ้องเท่านั้น กลายมาเป็นการบริหารปกครองแบบเลือกตั้งหรือทุกคนมีส่วนร่วมด้วยสิทธิเสมอกัน การจัดการธุรกิจการค้าอุตสาหกรรมด้วยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางที่เป็น “มืออาชีพ” และการร่วมทุนแบบหุ้นส่วนจนถึงระดับบริษัทมหาชน ฯลฯ แนวทางวิธีการเหล่านี้ทำให้บทบาทและสถานภาพของผู้สูงอายุเปลี่ยนไปในกิจกรรมต่างๆ นี้ เพราะความรู้ความสามารถในวิชาการและวิธีการที่หลากหลายของสมัยใหม่ไม่จำเป็นต้องอาศัยการถ่ายทอดจากผู้ใหญ่ในครอบครัวอีกต่อไปเหมือนในสังคมเกษตรกรรมสมัยก่อน

ระบบเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมหรือที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรม เน้นการผลิตและขายสินค้าและบริการด้วยสื่อแลกเปลี่ยนคือเงินตรา ผู้ต้องการสินค้าและบริการที่ชีวิตต้องการใช้

สอยจำเป็นต้องมีรายได้เพื่อจับจ่ายซื้อหา ซึ่งได้จากการทำงานด้วยแรงงานของตนเอง หรือได้จากทรัพย์สินสมบัติที่สะสมไว้หรือมีผู้ให้เป็นมรดกหรือทุนสงเคราะห์อุปถัมภ์ ฯลฯ หากไม่มีรายได้ในรูปใดรูปหนึ่งดังกล่าว บุคคลก็ไม่สามารถหาปัจจัยเลี้ยงชีวิตที่จำเป็นได้ คนที่อยู่ในวัยเยาว์ที่ยังทำงานไม่ได้ หรือคนชราที่ไม่มีกำลังวังชาหรือความสามารถหรือโอกาสทำงาน ก็ไม่มีรายได้สำหรับซื้อหาปัจจัยการดำรงชีวิต ถ้าเด็กไม่มีพ่อแม่หรือผู้ใหญ่ หรือคนชราไม่มีลูกหลานหรือผู้อุปถัมภ์ ช่วยซื้อหาสินค้าและบริการให้ ก็ไม่สามารถดำรงชีพได้ในสังคมและเศรษฐกิจที่เป็นระบบตลาดใช้เงินตราเป็นสื่อแลกเปลี่ยนเช่นนี้ โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในสังคมแบบเมืองที่ไม่มีการผลิตอาหารเพื่อบริโภคเองได้

ในสังคมชนบทที่เน้นการผลิตทางเกษตรเป็นสินค้าเพื่อขาย ซึ่งไม่ใช่ผลิตผลอาหารเพื่อบริโภคเอง บุคคลก็อยู่ในฐานะไม่ต่างกับคนในสังคมเมือง ถ้าผลิตสินค้าที่ขายไม่ได้ก็ไม่มีรายได้สำหรับการใช้จ่ายที่จำเป็นสำหรับชีวิต หรือถ้าไม่มีความสามารถจะผลิตสินค้าและบริการที่ขายได้ก็ไม่มีรายได้เช่นกัน ซึ่งบุคคลประเภทหลังนี้ได้แก่ เด็กและคนชราโดยทั่วไป แต่ถึงในสังคมเกษตรกรรมสมัยก่อน บุคคลในวัยเด็กและคนชราที่ไม่มีหรือหมดกำลังวังชาความสามารถที่จะผลิตอาหารเพื่อการบริโภคเองได้ จำเป็นต้องอาศัยผู้อื่นที่ผลิตได้แบ่งปันให้ตามหน้าที่และความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน เช่น พ่อแม่ต้องเลี้ยงลูกที่ยังเล็ก และลูกต้องเลี้ยงพ่อแม่ที่แก่เฒ่า หรือญาติมิตรเพื่อนบ้านผู้มี ต้องช่วยเหลือแบ่งปันให้ ผู้ขัดสนตาม

ธรรมนิยมประเพณีของชุมชน และสภาพแวดล้อมของสังคมแบบหมู่บ้านชนบทสมัยก่อนของทุกสังคมมนุษย์ ไม่จำกัดเฉพาะแต่สังคมไทยก็เอื้ออำนวยให้ทำกันเช่นนี้ได้สะดวกเป็นประโยชน์เกื้อกูลกัน เพราะผลผลิตหลักของทุกครัวเรือนเป็นอาหารที่ผลิตและบริโภคร่วมกันและแบ่งปันให้ผู้อื่นได้สะดวก ไม่เป็นสินค้าที่ผู้ผลิตสนใจจะขายเป็นรายได้ และกำไรไว้ซื้อหาสินค้าและบริการอื่นๆ จากตลาดที่ตนผลิตเองไม่ได้ แต่ต้องการบริโภค และญาติมิตรเพื่อนบ้านไม่มีสิ่งที่จะสนองความต้องการของตนได้

เมื่อสังคมชนบทที่เป็นเกษตรกรรมมีการติดต่อแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าและบริการกับสังคมเมืองที่เป็นพาณิชย์อุตสาหกรรมใกล้ชิดกันมากขึ้น อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบซื้อขายด้วยเงินตราของเมืองเข้ามาครอบงำและเปลี่ยนแปลงลักษณะรูปแบบของการผลิตและการบริโภคของคนชนบทมากขึ้น เช่น การทำงานเพาะปลูกอาหารหรือพืชเศรษฐกิจ (คือพืชสินค้าที่ผลิตเพื่อขายเป็นจุดประสงค์หลักและไม่เป็นอาหารเพื่อบริโภคเอง) มีการว่าจ้างแรงงานลูกจ้างคนงานแทนการช่วยเหลือหรือแลกเปลี่ยนแรงงานกับญาติมิตรเพื่อบ้าน มีการเช่าหรือซื้อเครื่องมี อจักรกลทุ่นแรงจากตลาดภายนอก แทนการทำเองหรือขอแรงแลกเปลี่ยนกับเพื่อนบ้านในชุมชนมีการใช้ทุนที่สะสมเองหรือกู้ยืมจากนายทุนหรือสถาบันการเงิน เพื่อซื้อปัจจัยในการผลิตที่อาศัยหยิบยืมจากเพื่อนบ้านญาติมิตรไม่ได้ ฯลฯ ในระบบการผลิตและจำหน่ายเพื่อจับจ่ายซื้อหาสินค้าและบริการเพื่อการดำรงชีวิตในระบบตลาดทุนนิยมเช่นนี้ บุคคล

ที่อยู่นอกวัยแรงงานและไม่มีรายได้จากการผลิตเพื่อเป็นรายจ่ายในการบริโภค เช่น เด็กและคนชราอยู่ในฐานะลำบาก หากไม่มีผู้อื่นช่วยอุปถัมภ์จนเจือ

คติการปกครองแบบประชาธิปไตยจากสังคมอุตสาหกรรมต้นตำรับของประเทศตะวันตกที่ควบคุมมากับระบบเศรษฐกิจแบบตลาดทุนนิยม เข้ามาปรากฏในส่วนที่เป็นสังคมเมืองของสังคมเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมในประเทศตะวันออก (ซึ่งรวมถึงประเทศไทย) ที่ถูกผลกระทบโดยตรงหรือโดยอ้อมของระบบอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจอุตสาหกรรมตะวันตกก่อน ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในอำนาจและหน้าที่ของผู้บริหารปกครองสังคม ต่อประชาชนพลเมืองทั่วไปที่อยู่ในเมืองก่อนจะขยายออกไปสู่ส่วนที่เป็นสังคมชนบทตามหลักการใหม่นี้ประชาชนมีอำนาจและหน้าที่ในการปกครองบ้านเมือง และมีสิทธิที่จะได้รับประโยชน์จากบริการของรัฐเพิ่มขึ้นจากที่เคยมีในระบอบการปกครองแบบเก่า เช่น บริการด้านการศึกษา การสาธารณสุข และการรักษาพยาบาล การสาธารณูปโภค สาธารณูปการ การอาชีพ การสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการ การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การสื่อสารและคมนาคม ฯลฯ อำนาจหน้าที่และสิทธิประโยชน์ใหม่ๆ ที่ประชาชนได้รับจากระบบการปกครองแบบสมัยใหม่นี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบกิจกรรมและความสัมพันธ์ที่บุคคลมีต่อผู้อื่นตั้งแต่ในระดับประเทศลงมาถึงระดับท้องถิ่น ชุมชน และครอบครัว ที่ไม่เว้นตั้งแต่บุคคลในวัยเด็กทารกจนถึงผู้ใหญ่วัยชรา

ขอบเขตอำนาจอิทธิพลของผู้บริหารปกครองระดับประเทศในระบบเกาลดน้อยและเจือจางลงและสะท้อนลงมาถึงอำนาจหน้าที่ของพ่อแม่ผู้ปกครองในระดับครอบครัวในทำนองเดียวกัน เช่น ในเรื่องการอบรมสั่งสอนความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการอยู่ในสังคมระดับชุมชน ระดับท้องถิ่น ระดับประเทศชาติ และระดับโลก และความรู้เฉพาะที่เกี่ยวกับอาชีพและการงาน ที่รัฐโอนจากครอบครัวมาให้เป็นหน้าที่ของครูและโรงเรียนในระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการด้วยกฎหมาย การศึกษาภาคบังคับ หรือในเรื่องบริการการแพทย์ และสาธารณสุขสมัยใหม่ที่รัฐขยายจากเมืองมาสู่ชนบทถึงแม้จะไม่ทั่วถึงอย่างสมบูรณ์ก็มีผลบังคับหรือแทนที่ภูมิปัญญาและวิธีการของผู้รู้แบบโบราณที่เกี่ยวกับหยูกยาและวิธีการรักษาพยาบาลเป็นการเปรียบเทียบบทบาทสถานภาพของแพทย์และพยาบาลสมัยใหม่ที่มีอายุน้อย แต่วุฒิความสามารถสูง กับหมอยาหมอกกลางบ้านผู้มียายุมากและสมรรถภาพสูงในระบบเก่า แต่ดูน้อยในระบบใหม่ที่เข้ามาให้ใช้แทนที่ของเดิม

เมื่อเอาสถานการณ์ใหม่ทั้งคิด การบริหารปกครอง และวิธีการทางเศรษฐกิจที่สังคมแบบอุตสาหกรรมนำมาให้แก่สังคมเกษตรกรรม โดยเริ่มจากสังคมเมือง แล้วกระจายสู่ชนบท เช่น นีมาพิจารณาประกอบกัน ย่อมเห็นมูลเหตุของความสนใจทั้งในวงวิชาการที่เป็นศาสตร์สมัยใหม่ และวงการปฏิบัติงานที่เกี่ยวกับการผลิตสินค้าและบริการ ทั้งในภาคเอกชนที่หาตลาดผู้ซื้อ และในภาครัฐที่ต้องการขยายบริการสู่ผู้รับ (ที่อาจได้เปล่า หรือด้วยค่าใช้จ่ายต่ำกว่าราคาทุนเพราะการสนับสนุนจากงบประมาณของรัฐ) ที่มีต่อ

กลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้บริโภคหรือประชาชนทั่วไป หรือต่อกลุ่มเป้าหมายเฉพาะตามเพศ วัย อาชีพ และผลประโยชน์ความสนใจ และเมื่อคนมีอายุนี้นยาวขึ้นจากผลของมาตรฐานการครองชีพและคุณภาพชีวิตที่สูงขึ้นทางวัตถุที่สืบเนื่องจากการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกับการพัฒนาเศรษฐกิจและรายได้เงินตราที่สามารถจับจ่ายซื้อหาสินค้าและบริการสุขภาพ ทำให้กลุ่มบุคคลผู้สูงอายุมีจำนวนและสัดส่วนเพิ่มขึ้นในประชากรของประเทศ เกิดเป็นกลุ่มผู้ซื้อ ผู้บริโภคขนาดใหญ่ขึ้น เป็นตลาดใหม่ที่น่าสนใจสำหรับผู้ผลิตสินค้าและบริการและเป็นกลุ่มผู้มีสิทธิในคิดการปกครองแบบประชาธิปไตยสมัยใหม่ที่ควรหรือต้องได้รับการของรัฐ ผู้สูงอายุก็กลายเป็นกลุ่มเป้าหมายใหม่ที่เกี่ยวข้องต้องศึกษาและเตรียมงานด้านปฏิบัติเพื่อสนองความต้องการ

บทบาทของผู้สูงอายุในด้านสังคมและวัฒนธรรม

ประเด็นปัญหาว่าผู้สูงอายุมีหรือควรมีบทบาทอะไรหรืออย่างไรในด้านสังคมและวัฒนธรรม ที่แยกได้จากด้านอื่นๆ ของประสบการณ์ชีวิต เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง ด้านการศึกษา ด้านการกีฬาและันทนาการ ฯลฯ ดังที่มีผู้สนใจแยกประเภทของกิจกรรม เพื่อความสะดวกในการดำเนินงานนั้นมีเรื่องความหมายพื้นฐานของคำ “ผู้สูงอายุ” “สังคม” และ “วัฒนธรรม” ที่จะกำหนดประเภทและขอบเขตของกิจกรรม

(1) “ผู้สูงอายุ” เป็นคำไพเราะที่ปัจจุบันกำหนดใช้แทนคำ “คนแก่ คนชรา” ที่

เป็นภาษาสามัญสมัยก่อน ความแก่หรือชรา ใช้วัยนั้นปลายของปกติชีวิตเป็นเกณฑ์กำหนด ที่คนใกล้ชิดพอจะรู้จักกันอยู่ในครอบครัวหรือหมู่ญาติมิตร ซึ่งไม่ใช่เกณฑ์อายุ เพราะคนสมัยก่อนที่เป็นชาวบ้านบางที่ไม่รู้หรือไม่จำปีเกิดไว้ นับอายุของตนหรือของคนอื่นเหมือนอย่างคนสมัยนี้ นอกจากนั้นอาจใช้เกณฑ์รูปลักษณะของผิวพรรณร่างกายที่ปรากฏ เช่น หน้าตาเหี่ยวแห้งยังไม่เหี่ยว ย่น ผมยังดำดก ลูกหนังเดินเห็นคล่องแคล่ว ฯลฯ ดูไม่ออกว่าเข้าวัยปลายของชีวิตแล้ว และไม่รู้อายุปีของเจ้าตัว ฯลฯ ถึงแม้ในวิธีการที่เป็นทางการของปัจจุบันจะกำหนดกันด้วยอายุปีให้บุคคลเป็น “ผู้สูงอายุ” เมื่ออายุ 60 หรือ 65 ปีขึ้นไป เกณฑ์เช่นนี้ก็ยังไม่ตรงกับรูปลักษณะและสมรรถนะของเจ้าของอายุเสมอไป เพราะคนที่มีสุขภาพดีทั้งทางกายใจ สติปัญญาและอารมณ์ถึงอายุปีจะมากก็อาจยัง “ไม่แก่” เหมือนคนที่ด้อยสุขภาพกว่าทุกทางที่มีอายุปีน้อยกว่า (จึงมีสำนวนสมัยใหม่ว่า “อายุเป็นเพียงตัวเลข”)

(2) คำ “สังคม” และ “วัฒนธรรม” เป็นคำสมัยใหม่ ซึ่งใช้กันทั่วไปได้ต่างๆ ความหมายแล้วแต่ความเข้าใจและความต้องการของผู้ใช้ และถึงแม้เมื่อใช้ให้เป็นศัพท์แสงวิชาการก็ยังไม่มีความหมายเป็นมาตรฐานตรงกันในทุกสาขาวิชา ทำให้การอภิปรายปัญหาอาจไม่ได้ข้อตกลงตรงกันเสมอไป

สำหรับผู้ที่ไม่พอใจใช้ความหมายอย่างแคบ “สังคม” คือส่วนที่ไม่ใช่ “เศรษฐกิจ” “การเมือง” (เช่น “การพัฒนาทางเศรษฐกิจ” หรือ “การปฏิรูปทางการเมือง” ไม่ใช่การพัฒนาหรือปฏิรูปทางสังคม) แต่อาจหมายถึง เรื่อง “การ

ศึกษา” “การสาธารณสุข” “การสาธารณสุข-ปโภค สาธารณูปการ” ฯลฯ (เช่น “แผนการพัฒนาสังคม” ว่าด้วยเรื่องการจัดการศึกษา การให้บริการสาธารณสุข การให้ที่ทำกินแก่เกษตรกร การสงเคราะห์คนว่างงาน ฯลฯ) และโดยนัยเดียวกัน “วัฒนธรรม” คือส่วนที่ไม่ใช่ “วิทยาศาสตร์” “การศึกษา” “ศาสนา” และ “การกีฬา” (เช่น “องค์การของสหประชาชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรม” ซึ่งมีชื่อย่อว่า Unesco หรือ “กระทรวงการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม” ที่จะตั้งใหม่ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติที่เพิ่งออกใหม่ หรือ “กระทรวงวัฒนธรรมการกีฬา และการท่องเที่ยว” ของบางประเทศ) หรือ “วัฒนธรรม” หมายถึง “ศิลปะ” เช่นในคำที่ใช้ควบกันเป็น “ศิลปวัฒนธรรม” ฯลฯ

ในความหมายอย่างกว้าง “สังคม” อาจหมายถึงกลุ่มคนที่อยู่รวมกันเป็นประเทศชาติ หรือเผ่าพันธุ์เดียวกัน เช่น “สังคมไทย” “สังคมจีน” ฯลฯ หรือกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพหลักอย่างเดียวกัน เช่น “สังคมเกษตร” “สังคมอุตสาหกรรม” “สังคมราชการ” “สังคมทหาร” “สังคมวิชาการ” ฯลฯ หรือกลุ่มคนที่มีแบบอย่างธรรมเนียมประเพณี ชีวิตความเป็นอยู่อย่างเดียวกัน เช่น “สังคมเมือง” “สังคมชนบท” “สังคมชาวเขา” “สังคมชาวนาชาวไร่” ฯลฯ หรือกลุ่มคนหรือประเทศที่มีอุดมการณ์หรือระบบการปกครองและเศรษฐกิจอย่างเดียวกัน เช่น “สังคมเสรีประชาธิปไตย” “สังคมคอมมิวนิสต์” “สังคมทุนนิยม” ฯลฯ และในความหมายอย่างกว้าง “วัฒนธรรม” อาจหมายถึง

แบบอย่างลักษณะ วิธีชีวิตของคนกลุ่มเดียวกันที่รวมเป็นสังคม ตั้งแต่กลุ่มระดับประเทศชาติ หรือเผ่าพันธุ์เดียวกัน เช่น “วัฒนธรรมไทย” “วัฒนธรรมจีน” และกลุ่มประเภทอื่นๆ ที่กล่าวแล้วข้างต้นทุกกลุ่มและที่ไม่ได้กล่าว ตั้งแต่กลุ่มเล็กๆ ระดับท้องถิ่น เช่น “วัฒนธรรมนักเรียนอาชีว” “วัฒนธรรมนักศึกษามหาวิทยาลัย” “วัฒนธรรมนักแสดง” “วัฒนธรรมชาวสลัม” ฯลฯ ไปจนถึงกลุ่มระดับข้ามชาติประเทศ เช่น “วัฒนธรรมยุโรป” “วัฒนธรรมตะวันออก” ฯลฯ หรือแบบอย่างลักษณะวิธีชีวิตสากลทั้งโลกโดยไม่จำกัดชาติ ภาษา เช่น “วัฒนธรรมวัยรุ่น” “วัฒนธรรมบริโภคนิยม/วัตถุนิยม” ฯลฯ

เพราะปัญหาความคลุมเคลือและหลากหลายในความหมายของคำ “ผู้สูงอายุ” “สังคม” และ “วัฒนธรรม” ดังที่กล่าวมานี้ การพิจารณาเรื่อง “บทบาทของผู้สูงอายุในด้านสังคมและวัฒนธรรม” จึงมีความคาบค้ำและการตีความลักษณะและขอบข่ายของกิจกรรมสำหรับบุคคลประเภท “ผู้สูงอายุ” ได้แตกต่างกัน ข้อเขียนนี้ไม่มีเจตนาเสนอข้อยุติของประเด็นปัญหา เพราะเป็นสิ่งที่คงไม่มีใครทำได้ จึงขอเสนอเพียงแนวคิดตามความเข้าใจของตนเองเพื่อร่วมพิจารณาปรากฏการณ์ที่น่าสนใจ และควรเตรียมแนวทางปฏิบัติ เพื่อประโยชน์สุขของผู้สูงอายุและผู้ที่อยู่ร่วมกันในสังคมทุกระดับ ตั้งแต่ครอบครัวและชุมชนจนถึงประเทศชาติและโลกที่เป็นสากลทั่วถึงกันมากขึ้นเป็น “โลกาภิวัตน์” ในยุคสมัยปัจจุบันและอนาคต

ความหมายของ “ผู้สูงอายุ” “สังคม” และ “วัฒนธรรม” ในข้อเขียนนี้ขอเสนอใช้เป็น

อย่างกว้าง เพื่อให้ครอบคลุมปัญหาได้ครบถ้วนตามความเป็นจริง ด้วยเหตุผลที่จะเสนอว่าบทบาทของผู้สูงอายุในด้านสังคมและวัฒนธรรมนั้น มีปัจจัยใหญ่ๆ ที่กำหนดอยู่ 4 อย่างคือ

1. รูปแบบลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมที่บุคคลเป็นสมาชิกอยู่
2. ความต้องการของบุคคลและของสังคม วัฒนธรรมที่มีต่อกัน
3. ความสามารถของบุคคลและของสังคม วัฒนธรรมที่จะสนองความต้องการของกันและกัน
4. การเปลี่ยนแปลงในทั้ง 3 ปัจจัยข้างต้นนั้น

1. รูปแบบลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมที่บุคคลเป็นสมาชิกอยู่

ในความหมายอย่างกว้างที่เสนอใช้ในข้อเขียนนี้ ความเป็น “ผู้สูงอายุ” และบทบาทที่ผู้สูงอายุจะมีได้นั้น ขึ้นอยู่กับรูปแบบลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมที่บุคคลเป็นสมาชิกอยู่ตามความหมายนี้ บุคคลอยู่ในกลุ่มร่วมกับผู้อื่น (= สังคม) และกลุ่มมีแบบอย่างลักษณะวิธีชีวิตที่ยึดถือปฏิบัติร่วมกัน (= วัฒนธรรม) เสมอไม่ว่าบุคคลนั้นจะเป็นคนเพศใด วัยใด ดำรงชีวิตอยู่ในที่ใดขณะใด トラบที่ยังไม่ได้แยกตัวไปอยู่โดดเดี่ยวตามลำพังได้ “ผู้สูงอายุ” อาจอยู่ในกลุ่มสังคมวัฒนธรรมที่ใกล้ชิดที่สุดคือ “ครอบครัว” เดิมที่ต่อเนื่องกันมาตลอดตั้งแต่เกิดจนตาย หรืออาจย้ายจากกลุ่มครอบครัวแรกที่ให้กำเนิดตนเป็นทายาท มาสร้างครอบครัวใหม่ที่

ตนให้กำเนิดทายาท หรือไปอาศัยอยู่ในครอบครัวของคนอื่น หรืออาศัยอยู่ที่วัด หรือบ้านสงเคราะห์คนชรา ฯลฯ แต่ละกลุ่มระดับครอบครัวหรือเทียบได้กับครอบครัวต่างๆ นี้ ต่างก็มีผู้อื่นที่ผู้สูงอายุต้องอยู่ร่วม (= สังคม) และกลุ่มมีแบบอย่างลักษณะวิถีชีวิตของตัวที่ผู้สูงอายุในฐานะสมาชิก ต้องยึดถือปฏิบัติตาม (= วัฒนธรรม) การได้อยู่ในครอบครัวกับลูกหลานที่ผู้สูงอายุให้กำเนิดมาถึงแม้จะฐานะยากจน ก็อาจสบายใจกว่าไปอาศัยให้ช่วยเฝ้าบ้านของเศรษฐีซึ่งเป็นกลุ่มคนอื่น ๆ ที่มีฐานะเหนือกว่า และมีแบบอย่างความเป็นอยู่ของชีวิตคนละอย่าง คือเป็นกลุ่มสังคมวัฒนธรรมที่ต่างไปถึงแม้จะเป็นคนชาติ ภาษาเดียวกันก็ตาม กลุ่มสังคมวัฒนธรรมของวัดก็มีผู้อื่นและลักษณะชีวิตที่ต่างไปจากกลุ่มที่เป็นครอบครัว และไม่เหมือนกับกลุ่มที่เป็นบ้านสงเคราะห์คนชราเช่นกัน

ในระดับถัดมาจากครอบครัวหรือที่พักอาศัย คือกลุ่มสังคมวัฒนธรรมระดับชุมชนและต่อๆ ไปถึงระดับท้องถิ่น ภูมิภาค ประเทศ ฯลฯ ผู้สูงอายุที่อยู่ในชุมชนหมู่บ้านชนบท กับผู้ที่อยู่ในชุมชนหมู่บ้านจัดสรรในเมือง ย่อมพบลักษณะของสังคมและวัฒนธรรม “หมู่บ้าน” ที่ไม่เหมือนกัน ผู้สูงอายุที่เกิด โต และตายในชนบทห่างไกลคมนาคมอยู่ในสังคมวัฒนธรรมคนละแบบกับผู้ที่อยู่ในเมืองใหญ่ตลอดชีวิต แต่สังคมชนบทสมัยก่อนมักมีวัฒนธรรมที่เป็นระดับมาตรฐานเดียวกันไม่แบ่งด้วยฐานะความเป็นอยู่ที่เหลื่อมล้ำกันเป็นชั้นสูง กลาง และต่ำ อย่างในสังคมของชาวเมืองที่หลากหลายด้วยอาชีพการงาน อำนาจหน้าที่ และสิทธิผลประโยชน์ที่ไม่เสมอภาคกัน

ได้อย่างมากแบ่งแยกเป็นกลุ่มสังคมและวัฒนธรรมย่อยๆ ได้มากมายหลากหลาย และโดยเฉพาะมีกลุ่มสังคมและวัฒนธรรมต่างตัวร่วมอยู่เช่นในเมืองหลวง หรือเมืองท่า เมืองค้าขาย เมืองท่องเที่ยว ฯลฯ มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกันอีกด้วย

สังคมชนบทส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมในขณะที่สังคมเมืองสมัยโบราณเป็นที่ตั้งของอำนาจการบริหารปกครองและอาจมีการค้าด้วย สังคมเมืองสมัยใหม่มีการพาณิชย์และอุตสาหกรรมเป็นบทบาทสำคัญกว่าการบริหารปกครอง แต่สรุปแล้วสังคมเมืองทุกยุคสมัยมีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมคนละแบบกับสังคมชนบท ผู้สูงอายุในชนบทกับในสังคมเมืองถึงแม้จะอยู่ในประเทศชาติเดียวกัน ก็มีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่ต่างกัน ถ้าเปรียบเทียบรูปแบบลักษณะของสังคมใหญ่ทั้งหมดโดยรวมของประเทศที่พัฒนาเป็นอุตสาหกรรมสมบูรณ์แบบแล้ว กับสังคมที่กำลังพัฒนาเป็นอุตสาหกรรมแต่ยังไม่สมบูรณ์ และกับสังคมที่ยังไม่พัฒนาจากแบบเกษตรกรรมมาเป็นแบบอุตสาหกรรมเลย ผู้สูงอายุในสังคมแต่ละแบบนี้จะมีบทบาทหน้าที่ในวิถีชีวิตที่แตกต่างกันอย่างมากจนใช้สถิติข้อมูลแทนกันไม่ได้เลย

สังคมวัฒนธรรมในประเทศไทยปัจจุบันมีส่วนผสมของสังคมทั้ง 3 แบบนี้ละกันอยู่ ในสังคมเมืองของกรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ๆ ของภูมิภาค มีลักษณะวิธีการดำเนินชีวิตอาจไม่แตกต่างจากสังคมเมืองแบบที่พัฒนาเป็นอุตสาหกรรมแล้วในประเทศตะวันตก สังคมเมืองเล็กในต่างจังหวัด และอำเภอใหญ่ๆ มี

ลักษณะของสังคมเกษตรที่กำลังพัฒนาเป็นอุตสาหกรรมในระดับต่าง ๆ กัน แต่สังคมหมู่บ้านชนบทที่ห่างไกลคมนาคมถึงจะใช้วัตถุสิ่งของที่เป็นสินค้าจากโรงงานอุตสาหกรรมและขายพืชผลเกษตรบ้าง แต่ลักษณะทั่วไปแล้วก็ยังเป็นสังคมแบบเกษตรกรรมที่รักษาธรรมเนียมประเพณีชีวิตของบรรพบุรุษไว้เป็นส่วนใหญ่ ผู้สูงอายุไทยในแต่ละส่วนแต่ละแบบของสังคมและวัฒนธรรมนี้จึงมีกิจกรรมชีวิตและบทบาทไม่เหมือนกันตามเงื่อนไขที่ต่างกันของประเภทคนและแบบอย่างวิธีการดำรงชีวิตเป็นคนละกลุ่มสังคมและวัฒนธรรม ถึงแม้จะเป็นประชากรของประเทศเดียวกัน

ถ้าเปรียบเทียบลักษณะการดำรงชีวิตในสังคมที่เป็นแบบต่างกัน 2 ขั้วสุด คือ ในชุมชนหมู่บ้านชนบทห่างไกลคมนาคมที่ยังเป็นแบบสังคมเกษตรกรรมสมัยก่อน กับในชุมชนเมืองใหญ่ทันสมัย เช่น กรุงเทพฯ เชียงใหม่ นครราชสีมา ชลบุรี หาดใหญ่ ฯลฯ บทบาทของผู้สูงอายุในสังคมแบบแรกจะมีจำกัดอยู่ในกลุ่มสังคมวัฒนธรรมระดับครอบครัวและชุมชนหมู่บ้านที่เป็นญาติมิตรคนรู้จักที่ไม่มีอาชีพการงานฐานะ และลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ต่างกัน ทำให้ ผู้สูงอายุ แต่ละคนมี ตำแหน่งหน้าที่ (สถานภาพบทบาท) ไม่แตกต่างกัน เพราะมีกลุ่มสังคมวัฒนธรรมประเภทครอบครัว การศึกษา การทำงาน การพักผ่อน ความเชื่อทางศาสนา ฯลฯ ที่มีลักษณะวิถีชีวิตเหมือนกัน หรือเป็นกลุ่มเดียวกัน ผิดกับผู้สูงอายุในสังคมเมืองที่แยกเป็นกลุ่มสังคมวัฒนธรรมย่อยได้มากมายหลายประเภท ตามฐานะอาชีพการงาน

อำนาจหน้าที่ สิทธิประโยชน์ และความสนใจ และแต่ละกลุ่มกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้าร่วมเป็นสมาชิกไว้ต่างกัน ผู้สูงอายุที่ไม่มีคุณสมบัติตรงตามที่กลุ่มกำหนดไว้ ย่อมไม่สามารถมีบทบาทในกลุ่มนั้นๆ ได้ เพราะขาดความสามารถถึงแม้จะมีความต้องการปรารถนา รูปแบบลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มจึงกำหนดความเป็นสมาชิกและการมีบทบาทของผู้สูงอายุด้วยเหตุดังกล่าว

2. ความต้องการของบุคคลและของสังคมวัฒนธรรมที่มีต่อกัน

คนแต่ละคนเป็นสมาชิกของกลุ่มสังคมวัฒนธรรมไม่กลุ่มใดก็กลุ่มหนึ่ง ตลอดเวลาของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย คนที่อยู่ในสังคมชนบทมีกลุ่มให้ร่วมอยู่ได้ น้อยประเภทและจำนวนกว่าคนที่อยู่ในสังคมเมือง คนที่อยู่ในสังคมที่แบ่งเป็นชั้นวรรณะอย่างเด็ดขาดห้ามเคลื่อนย้ายไปอยู่ชั้นวรรณะอื่น มีกลุ่มสังคมวัฒนธรรมที่เข้าร่วมได้น้อยกว่าคนที่อยู่ในสังคมที่ไม่แบ่งเป็นชั้นวรรณะอย่างเด็ดขาดจนเปลี่ยนชั้นวรรณะไม่ได้ ฯลฯ แต่จะเป็นสังคมแบบใดบุคคลทุกคนอาจต้องอยู่ในกลุ่มสังคมที่ตนไม่ได้อยากอยู่ร่วมหรือไม่ได้เลือกจะเข้ามาอยู่ด้วยและไม่ได้อยู่ในกลุ่มสังคมที่ตนเลือกได้และอยากอยู่ร่วมอยู่ด้วยแต่ไม่สมปรารถนา “ครอบครัว” ที่ให้กำเนิดบุคคลเป็นกลุ่มสังคมที่บุคคลไม่ได้เลือกก่อนเกิด และ “ครอบครัว” ที่ต่อไปตนเองก่อตั้งขึ้นด้วยการแต่งงานมีคู่ครอง ถ้าธรรมเนียมประเพณีในวัฒนธรรมของสังคมไม่อนุญาตให้บุคคลเลือกคู่ได้เอง แต่ให้พ่อแม่ผู้

ปกครองหาให้ ก็ยังเป็นกลุ่มสังคมที่ตนต้องอยู่ร่วมโดยไม่ได้เลือกเองอย่างเสรี ถ้าเป็นสังคมที่ให้บุคคลเลือกคู่ครองได้เอง “ครอบครัว” ที่ตนสร้างขึ้นก็เป็นกลุ่มสังคมที่ตนอยากมีและได้มีสมใจ แต่ถ้าเลือกแต่งได้แล้วสังคมมีบัญญัติของศาสนาหรือกฎหมายของบ้านเมืองห้ามหย่า หากอยู่กันแล้วไม่อยากจะอยู่ร่วมกันต่อไปก็ต้องอยู่ เพราะหย่ากันไม่ได้ตามข้อกำหนดในวัฒนธรรมของสังคมใหญ่

ลูกที่ยังเล็ก ต้องอยู่ในกลุ่มสังคมครอบครัวที่พ่อแม่สร้างไว้ จนกว่าจะเติบโตเลี้ยงดูตัวเองได้จึงจะอยู่ร่วมต่อไปหรือไม่อยู่ ตามความต้องการหรือไม่ต้องการของตัวเอง ข้อกำหนดกฎเกณฑ์ในวัฒนธรรมของทุกสังคมให้พ่อแม่ต้องอยู่ในกลุ่มสังคมครอบครัวที่ตนสร้างขึ้นและเลี้ยงดูลูกที่ตนให้กำเนิด ไม่ว่าตนจะอยากหรือไม่อยากก็ตาม พ่อแม่ที่ดีจะอยู่ช่วยกันเลี้ยงดูลูกจนกว่าเขาเติบโตดูแลตัวเองได้ และแยกครอบครัวกันหรือไม่ แยกตามความสมัครใจหรือตามธรรมเนียมประเพณีของสังคม แต่ในบางสังคม (เช่นของจีนสมัยก่อน) ถึงลูกชายที่มีเรือนแล้วอยากจะแยกไปอยู่ต่างหากจากพ่อแม่ หรือพ่อแม่อยากแยกไปอยู่ลำพัง ค่านิยมและประเพณีของสังคมใหญ่ก็ไม่อนุญาต (ความเป็น “ครอบครัวเดี่ยว” ที่สามัคคีรยากับลูกที่ยังไม่แต่งงานอยู่กันเป็นกลุ่มสังคมขนาดเล็ก เพียง 2 รุ่นอายุ กับ “ครอบครัวขยาย” ที่รวมครอบครัวเดิมของพ่อแม่กับครอบครัวใหม่ของลูกที่แต่งงานและมีลูกของตนเองแล้ว รวมสมาชิก 3 รุ่นอายุหรือกว่า ที่มักอ้างเปรียบเทียบกับว่าแบบแรกเป็นของสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ และแบบหลังเป็นของ

สังคมเกษตรกรรมสมัยก่อนนั้นมีการผูกพันในสังคมทั้งสองประเภท และเกิดจากเงื่อนไขข้อบังคับของสังคมวัฒนธรรม หรือจากการเลือกตามความพอใจของบุคคลได้แล้วแต่กรณี)

ผู้สูงอายุที่อยู่มาในครอบครัวที่ตนสร้างได้โดยเสรี และอยู่ร่วมเลี้ยงดูลูกเติบโตใหญ่เป็นอิสระได้ด้วยความยินดีเต็มใจ ในช่วงต้นของชีวิต อาจอยากอยู่แยกจากครอบครัวใหม่ของลูกที่แต่งงานแล้ว เพื่อให้ทั้งสองฝ่ายดำเนินชีวิตได้อย่างอิสระเสรีไม่ก้าวก่ายชีวิตกัน หรือในช่วงปลายคู่ครองผู้ชราที่อยู่ร่วมกันมาอย่างราบรื่นตลอดชีวิตคู่ ฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองอาจต้องการออกจากกลุ่มสังคมเดิม สละชีวิตผู้ครองเรือนไปหาความสุขสันโดษปฏิบัติธรรม (เช่นในวัฒนธรรมฮินดูตามประเพณีเดิมที่กำหนดช่วงตอนของชีวิตคนเป็น 4 อาศรม - พรหมจารี ศึกษาเล่าเรียน คฤหัสถ์ มีครอบครัวครองเรือน วनปริสธ วัยกลางคน อยู่ป่ามากกว่าบ้าน สัน-ยาสี วัยชรา สละทางโลกหาความหลุดพ้นทุกข์)

นอกจากตัวอย่างกลุ่มสังคมประเภท “ครอบครัว” ที่ทุกคนมีประสบการณ์แล้ว กลุ่มสังคมประเภทอื่นๆ ที่บุคคลอยู่ร่วมมีการกระทำและความสัมพันธ์กับผู้อื่น เช่น การศึกษา การอาชีพ การบริหารปกครอง การทำงาน การพักผ่อน การร่วมศรัทธาความเชื่อ ฯลฯ ก็มีทั้งกลุ่มที่บุคคล “อยาก” “ร่วม” หรือ “ต้อง” ร่วมทั้งนั้น และกลุ่มที่บุคคลอยากเข้าร่วมแต่ไม่สำเร็จ (เช่น อยากเข้าร่วมกลุ่มเป็นผู้แทนราษฎร หรือวุฒิสมาชิก แต่ไม่ได้รับเลือก) กับกลุ่มที่บุคคลอยากสละสมาชิกภาพแต่ทำไม่ได้

(เช่น อยากรักษาความเป็นญาติ หรือความเป็นพลเมือง)

ถ้า “บุคคล” มีความต้องการหรือไม่ต้องการ “สังคม” ได้ตั้งตัวอย่างข้างต้น “สังคม” ก็มีความต้องการหรือไม่ต้องการ “บุคคล” ให้เป็นสมาชิกของกลุ่มได้เช่นกัน ตั้งแต่กลุ่มสังคมขนาดเล็กที่สุดคือครอบครัว ไปจนถึงขนาดใหญ่ที่สุดในประสบการณ์ของคนส่วนใหญ่คือประเทศชาติ หรือพ้นจากนั้นเป็นกลุ่มสังคมระดับหลายประเทศในภูมิภาค จนถึงองค์การระดับโลก เช่น องค์การการค้าโลก WTO หรือองค์การสหประชาชาติ UNO

ในสังคมวัฒนธรรมที่ไม่มีความรู้เรื่องการคุมกำเนิดและวางแผนครอบครัว การร่วมเพศสัมพันธ์ทำให้เกิดบุตร ไม่ว่าจะต้องการหรือไม่ก็ตาม (ถ้าไม่ต้องการมีสมาชิกใหม่ให้ครอบครัวอย่างเด็ดขาด สามีหรือภรรยาหรือทั้งคู่ก็จัดการทำแท้งเสียก่อนเกิด หรือถ้าทารกเกิดแล้วก็เอาไปทิ้งทำลายหรือยกให้คนอื่นเอาไปเลี้ยงแทน) ปัจจุบันหลายสังคมใหญ่หรือหลายครอบครัวรู้จักวิธีควบคุมจำนวนประชากรด้วยการวางแผนครอบครัว ทำให้พูดได้ว่าทารกที่ถือกำเนิดคือสมาชิกใหม่ที่สังคมระดับครอบครัว หรือระดับประเทศต้องการ และสมาชิกที่สังคมอยากได้จริงๆ คือทารกที่ไม่พิการพิการ มีร่างกายสติปัญญาและอารมณ์ที่แข็งแรงสมบูรณ์ และเมื่อเติบโตแล้วจะมีความขยันอดทนประกอบสัมมาอาชีพ มีคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรม ฯลฯ บุคคลที่มีคุณสมบัติและลักษณะตรงข้ามนั้นจริงๆ แล้วสังคมไม่อยากจะและพยายามป้องกันเท่าที่สามารถจะทำได้ แต่ถ้ามีแล้วก็ต้องรับไว้และหา

ทางบำบัดรักษาบรรเทา จนสุดท้ายถ้าสุดท้ายก็อาจต้องกำจัด เช่น สังคมลงโทษประหารอาชญากรเป็นมาตรการสุดท้ายจากการจำคุกหรือเนรเทศคือระงับสมาชิกภาพกันออกจากสังคมปกติ

ในส่วนที่เกี่ยวกับ “ผู้สูงอายุ” สังคมก็มีความต้องการหรือไม่ต้องการให้เป็นสมาชิกหรือให้มีหรือไม่มีบทบาทก็ได้ ตัวอย่างเช่นหน่วยงานเอกชนที่เลิกจ้างคนมีอายุเกิน 55 ปี ทำงานประจำหรือในบางหน้าที่ ราชการให้บุคคลเกษียณราชการเมื่ออายุ 60 ปี (หรือให้ขอเกษียณก่อนกำหนด) วงการกีฬาไม่ต้องการนักมวยสูงอายุ วงการนางแบบไม่ต้องการนางแบบสูงอายุ ฯลฯ เหล่านี้ต้องถือว่าเป็นสิทธิชอบธรรมของหน่วยงานแต่ละประเภทที่วางแผนตามความเหมาะสมของลักษณะงานที่ผู้สูงอายุคงประท้วงเรียกร้อง “สิทธิมนุษยชน” ไม่ได้ (และผู้สูงอายุหลายคนก็อาจไม่ต้องการเข้าร่วมในกลุ่มสังคมวัฒนธรรมนั้นๆ ด้วยโดยสมัครใจเอง)

3. ความสามารถของบุคคล และของสังคมวัฒนธรรมที่จะสนองความต้องการของกันและกัน

นอกจาก “บุคคล” จะต้องการหรือไม่ต้องการเป็นสมาชิกของ “สังคม” และ “สังคม” ก็ทำอย่างเดียวกันได้ต่อ “บุคคล” แล้วยังมีปัจจัยเรื่องความสามารถของแต่ละฝ่ายที่จะสนองความต้องการของกันและกันได้หรือไม่ได้อีกด้วย

เด็กนักเรียนที่อยากเข้าร่วมทีมกีฬาเป็นตัวแทนของโรงเรียน นักฟุตบอลที่อยากได้

เล่นในทีมชาติ ฯลฯ อยากมีบทบาทในกลุ่มสังคม วัฒนธรรมประเภทนั้น แต่อาจมีไม่ได้เพราะตัวมีความสามารถไม่ถึงขั้นที่กลุ่มกำหนดเป็นเกณฑ์และมาตรฐาน ตัวอย่างอื่นๆ อาจหาได้ในทุกกิจกรรม “ผู้สูงอายุ” ที่อยากได้มีบทบาทในบางกลุ่มสังคมวัฒนธรรมที่ตนสนใจและกลุ่มไม่มีข้อห้ามกีดกัน อาจเข้าร่วมไม่ได้เพราะตนเองขาดความสามารถที่เหมาะสม

โดยทั่วไป ผู้สูงอายุด้วยความสามารถทางร่างกายและกำลังวังชา เมื่อเทียบกับคนหนุ่มสาว เพราะการเสื่อมโทรมของสังขารตามปกติธรรมชาติ และโรคภัยที่เกิดตามวัย โดยเฉพาะถ้าขาดการดูแลรักษาสุขภาพมาก่อนหน้านั้น การเสื่อมความทรงจำตามวัยมีผลกระทบสมรรถภาพทางสติปัญญาที่สะสมมากับประสบการณ์ ฯลฯ ทำให้ไม่สามารถร่วมกิจกรรมในกลุ่มที่เรียกร้องต้องการความกระฉับกระเฉงว่องไวและความเข้มแข็งอดทน หรือผู้สูงอายุที่ด้อยฐานะและกำลังทางเศรษฐกิจ เพราะไม่สามารถทำงานด้วยแรงกายหรือด้วยความรู้ที่ทันสมัย ไม่มีรายได้สำหรับเป็นค่าใช้จ่ายที่จำเป็นเพื่อร่วมทำกิจกรรมกับกลุ่มไม่ว่าประเภทใดๆ ในสังคมที่ใช้เงินตรา ยิ่งกว่านั้นในสังคมปัจจุบันและอนาคตที่เน้นความสำคัญของข้อมูลข่าวสารที่อาจไม่มีให้เปล่าเสมอไป จำต้องซื้อหาด้วยเครื่องมืออุปกรณ์ที่เปลี่ยนแปลงพัฒนาตลอดเวลา และใช้เวลาศึกษาติดตามจนเกินความสามารถหรือความต้องการของผู้สูงอายุในช่วงปลายของชีวิตที่ต้องการผ่อนคลายหลีกเลี่ยงความขุขมขื่นเหนื่อยทางโลก หากความสุขความสงบทางจิตใจและวิญญาณ ฯลฯ ก็เท่ากับว่าผู้สูงอายุไร้ความสามารถที่จะ

ร่วมกิจกรรมกับผู้พร้อมจะติดตามสถานการณ์ได้อย่างไม่ลดละ หรือบุคคลผู้สูงอายุไม่สามารถสนองความต้องการของสังคมที่คาดหวังให้เขามีบทบาทเข้าร่วมด้วยนั่นเอง

โดยนัยกลับกัน “สังคม” ก็อาจจะสามารถหรือไม่สามารถสนองความต้องการของ “บุคคล” ผู้สูงอายุเช่นกัน เช่น สังคมไม่สามารถยับยั้งความเสื่อมถอยสมรรถภาพทางร่างกายและสติปัญญาของบุคคลที่เกิดจากความชรามาตามธรรมชาติได้ สังคมที่มีความก้าวหน้าทางวิชาการสุขภาพและอนามัยอาจค้นพบวิธีการและอุปกรณ์ ส่งเสริมสุขภาพและอนามัยให้สมาชิกผู้สูงอายุของตน ได้ดีกว่าสังคมที่ยังล้าหลังด้อยพัฒนาวิทยาการแผนใหม่ แต่ถ้าวิธีการและอุปกรณ์ก้าวหน้าที่ค้นพบต้องมีค่าใช้จ่ายซื้อหาไม่ให้เปล่าแก่ผู้ที่ไม่มียานาจการซื้อ และสังคมไม่มีปรัชญาและนโยบายแบบทุนนิยมมากกว่าสังคมนิยม ไม่มีระบบสวัสดิการช่วยเหลือผู้สูงอายุที่ยากไร้ ในเศรษฐกิจของสังคมนั้นมีการกระจายรายได้ที่เหลื่อมล้ำกันมาก ไม่มีองค์การหรือมูลนิธิสาธารณะบุคคลที่สามารถช่วยเหลือสนองความต้องการของผู้สูงอายุที่ด้อยความสามารถจะร่วมมีบทบาททำกิจกรรมร่วมกับผู้อื่นได้ ถึง “สังคม” จะเรียกร้องให้ผู้สูงอายุนั้นมีบทบาทร่วมกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรมกับคนอื่น ๆ และ “บุคคล” ก็อยากจะเข้าร่วมด้วย แต่ถ้าสังคมไม่สามารถช่วยสร้างเสริมความสามารถที่ขาดแคลนอยู่ของบุคคลได้ ผู้สูงอายุก็มีบทบาทตามที่สังคมต้องการไม่ได้

การกล่าวว่า “สังคม” ต้องการหรือสามารถทำอะไรกับ “บุคคล” (ผู้สูงอายุ) อย่าง

ลอยๆ โดยไม่ระบุจำกัดให้ชัดเจนว่าเป็นกลุ่มสังคมใดกับผู้สูงอายุใดอาจทำให้ไม่สามารถกำหนดกิจกรรมและมาตรการปฏิบัติที่เหมาะสมได้ ผู้สูงอายุแต่ละคนมีกลุ่มสังคมแรกที่ต้องเกี่ยวข้องกันคือครอบครัวของตัวเอง และถัดไปคือกลุ่มญาติและมิตร กลุ่มเหล่านี้มีความผูกพันใกล้ชิดจึงสนใจและเรียกร้องบทบาทหน้าที่ของผู้สูงอายุในกิจกรรมที่จะต้องมีส่วนร่วมกันได้ และหวังหากผู้สูงอายุจะละเลยหรือปฏิเสธบทบาทที่กลุ่มกำหนดไว้และคาดหวังตามธรรมเนียมประเพณีปฏิบัติของกลุ่มเหล่านั้น เช่น ลูกหลานในบ้านคาดหวังให้ผู้สูงอายุที่เป็นพ่อแม่หรือปู่ย่าตายาย ทำหรือไม่ทำอะไรร่วมกับคนอื่นในครอบครัว ญาติคาดหวังให้ญาติผู้สูงอายุทำหรือไม่ทำอะไรกับสมาชิกในวงศ์ญาติ เพื่อนฝูงคาดหวังให้ผู้สูงอายุทำหรือไม่ทำอะไรร่วมกับเพื่อนๆ กลุ่มสังคมอื่นๆ ในวงที่กว้างออกไป เช่น เพื่อนบ้านใกล้เคียง คนอื่นทั่วไปในชุมชน ฯลฯ จะคาดหวังบทบาทอะไรจากผู้สูงอายุ ก็แล้วแต่ลักษณะปกติของชุมชนนั้น เช่น เพื่อนบ้านในชุมชนหมู่บ้านชนบท กับเพื่อนบ้านในชุมชนหมู่บ้านจัดสรรในเมืองมีความสัมพันธ์ไม่เหมือนกัน เพราะมีกิจกรรมต่างกัน ย่อมมีความคาดหวังบทบาทของผู้สูงอายุในฐานะเพื่อนบ้านกับตนคนละอย่างกัน คนทั่วไปในชุมชนชนบทมีกิจกรรมและความสัมพันธ์ร่วมกันมากกว่าคนทั่วไปในชุมชนเมือง ซึ่งปกติไม่รู้จักมักคุ้นกัน จึงคาดหวังบทบาทของผู้สูงอายุให้ร่วมมีกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมได้ไม่เหมือนกัน และในชุมชนเมืองที่มีระบบสังคมและวัฒนธรรมแยกย่อยกันได้มากมายตามอาชีพ ตามฐานะทาง

อำนาจและทรัพยากร ตามความรู้และความสนใจ ฯลฯ ที่ไม่เป็นมาตรฐานและบรรทัดฐานเดียวกัน แต่ละกลุ่มสังคมวัฒนธรรมที่แยกย่อยนี้จึงไม่มีความสนใจคาดหวังให้ผู้สูงอายุที่อยู่ต่างกลุ่มกันมา มีบทบาทอะไรในกลุ่มของตน กลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ สนใจจะให้ผู้สูงอายุมีบทบาทร่วมในกลุ่มตนก็ต่อเมื่อผู้สูงอายุนั้นสามารถให้ประโยชน์ในประเภทที่กลุ่มตนต้องการเท่านั้น สำนวนว่า “สังคม” ต้องการให้ “บุคคล (ผู้สูงอายุ)” มีบทบาททางสังคมและวัฒนธรรมจึงหมายถึงบทบาทที่สอดคล้องกับประโยชน์และความต้องการของกลุ่มตน และที่กลุ่มตนสามารถจะสนองความต้องการของผู้สูงอายุที่มีคุณสมบัติ และความสามารถเป็นสมาชิกร่วมกับกลุ่มตนและปฏิบัติตามแบบอย่างวิธีการของกลุ่มตนได้

สังคมใหญ่ในระดับประเทศชาติอาจสนใจผู้สูงอายุในฐานะที่เป็นประชาชนพลเมืองส่วนหนึ่งของประเทศ ซึ่งมีหน้าที่ต้องทำให้ประเทศ เช่น เสียภาษีอากรจากทรัพย์สินที่ตนมี ช่วยอบรมสั่งสอนเยาวชนในครอบครัวให้ช่วยรักษาภาระเบียดเบียนของบ้านเมืองผ่อนแรงเจ้าหน้าที่รักษากฎหมาย (แต่ไม่คาดหวังให้อบรมสั่งสอนความรู้วิชาการและวิชาชีพ) ช่วยปลูกฝังศีลธรรมเสริมงานของบุคคลทางศาสนา เพื่อช่วยรัฐบาลรักษาความสงบสุขของสังคมโดยทั่วไป หรือช่วยดูแลบ้านเรือนและเด็กเล็กในบ้าน เพื่อแบ่งเบาภาระของพ่อแม่เด็กให้ทุ่มเทกำลังแรงงานในระบบการผลิตและจำหน่ายทางเศรษฐกิจเพื่อสร้างรายได้มวลรวมประชาชาติ ฯลฯ และในสังคมประชาธิปไตยสมัยใหม่ รัฐมี

ภาระหน้าที่ให้บริการ เพื่อสวัสดิการของประชาชนพลเมืองจึงต้องสนใจดูแลผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพลเมืองนั้นด้วย แต่ในภาคปฏิบัติแล้ว สังคมใหญ่มอบภารกิจให้รัฐบาล และรัฐบาลก็แบ่งงานไปตามหน่วยงานย่อยของรัฐในระดับต่างๆ ซึ่งแต่ละหน่วยก็จะจำกัดความสนใจของผู้สูงอายุอยู่ภายในขอบเขตภารกิจเฉพาะของตน และคาดหมายให้ผู้สูงอายุมีบทบาทในส่วนที่เกี่ยวกับกลุ่มสังคมและวัฒนธรรมของตนเท่านั้น ตามนโยบายของรัฐบาลแต่ละขณะ เช่น ในเรื่องสุขภาพอนามัยของหน่วยงานบริการการแพทย์และสาธารณสุข เรื่องการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ (และผู้สูงอายุ) ของหน่วยงานด้านการศึกษา เรื่องการสงเคราะห์และสวัสดิการของหน่วยงานการประชาสัมพันธ์ เรื่องรายได้จากงานอาชีพของหน่วยงานส่งเสริมอาชีพ (สำหรับผู้สูงอายุ) เรื่องการพักผ่อนและนันทนาการของหน่วยงานด้านการกีฬาและการท่องเที่ยว ฯลฯ และตราบเท่าที่หน่วยงานของรัฐมีบริการให้เปล่าหรือคิดราคาต่ำกว่าทุนให้แก่ประชาชน ผู้สูงอายุก็สามารถเข้าถึงบริการนั้นได้ แต่ปริมาณและคุณภาพของบริการก็ขึ้นอยู่กับงบประมาณของราชการและสมรรถภาพและประสิทธิภาพของเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงาน เป็นขอบเขตจำกัดความสามารถของ “สังคม” ที่มีรัฐเป็นตัวแทนที่จะสนองความต้องการของ “บุคคล” ผู้สูงอายุได้

ในปัจจุบันมีการพูดถึง “ประชาสังคม” (Civil Society) คือสังคมในส่วนที่เป็นประชาชนพลเมืองทั่วไปที่ไม่ให้รัฐหรือรัฐบาลเป็นตัวแทน และมีการเรียกร้องให้ประชาสังคมดูแลกันเองในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมเดียวกัน แต่

จิตสำนึกในความเป็นสังคมเดียวกันระดับชาติยังเป็นเพียงหลักการทฤษฎีมากกว่าความเป็นจริงในการกระทำปฏิบัติ ประชาสังคมจึงต้องปรากฏแยกเป็นส่วนย่อยที่จัดกลุ่มคนและกิจกรรมทำงานเป็นองค์การ สมาคม มูลนิธิ ฯลฯ ในภาคเอกชน ดำเนินการด้วยทุนทรัพย์ของตนเองโดยไม่อาศัยงบประมาณและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ลักษณะของขอบเขตความต้องการและความสามารถของ “สังคม” ที่ปรากฏแยกย่อยเป็นหน่วยงานเอกชนต่างๆ นี้ที่มีต่อผู้สูงอายุ เป็นอีกส่วนหนึ่งของ “สังคม” ซึ่งคาดหมายบทบาทของผู้สูงอายุที่สอดคล้องกับเป้าหมายและปรัชญาของหน่วยงานของตน

ถ้ามีหน่วยงานของรัฐและของเอกชนที่มีผู้สูงอายุเป็นประเภทบุคคลเป้าหมายมากหน่วย และมีความสามารถตามบุคลากรและงบประมาณมาก “สังคม” ก็จะเรียกร้องให้ “บุคคล” ผู้สูงอายุมีบทบาททางสังคมและวัฒนธรรมร่วมกับหน่วยงานของตนได้มาก หากหน่วยงานเหล่านี้มีน้อย “สังคม” ก็เรียกร้องบทบาทของผู้สูงอายุน้อย

แต่ทั้งนี้ก็ต้องพิจารณาความต้องการและความสามารถของผู้สูงอายุที่มีอยู่ไม่เท่าเทียมกันในต่างภาคและต่างระดับของสังคม ด้วยว่าจะมีบทบาทร่วมในกลุ่มสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ นั้นได้หรือไม่เพียงใด ในสังคมที่กำลังพัฒนามีการกระจายรายได้ที่เหลื่อมล้ำกันมากระหว่างภาคและระดับที่ต่างกันของสังคม ผู้สูงอายุจำนวนหนึ่งอาจมีความต้องการและความสามารถมากที่จะมีบทบาทในหลายกลุ่มสังคมและวัฒนธรรม ในขณะที่อีก

จำนวนหนึ่งซึ่งอาจเป็นส่วนใหญ่มีความต้องการและความสามารถน้อยที่จะรับบทบาททางสังคมและวัฒนธรรมที่สังคมใหญ่ภายนอกเรียกร้องและคาดหวังเกินบทบาทที่ตนเคยมีในวิถีชีวิตปกติของตน เพราะการเรียกร้องจากกลุ่มต่างๆ ในสังคมใหญ่ภายนอกระดับครอบครัวและชุมชน ธรรมชาตินั้นเป็นไปตามขอบเขตลักษณะงานของหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน ที่มีปรัชญาและนโยบายที่มุ่งเอาผู้สูงอายุเป็นเป้าให้บรรลุจุดประสงค์

4. การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบลักษณะของสังคมและวัฒนธรรม ความต้องการและความสามารถของ “บุคคล” และของ “สังคมวัฒนธรรม”

เนื่องจากสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการมาโดยลำดับ จากสังคมดั้งเดิมเริ่มแรกที่เลี้ยงชีวิตด้วยการเก็บหาอาหารป่าและล่าสัตว์เพราะไม่รู้จักทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์นานหลายแสนหลายล้านปี มาเป็นสังคมเกษตรกรรมอยู่ร่วมกันเป็นบ้านและเมืองได้ประมาณหนึ่ง-หมื่นปี จึงคิดประดิษฐ์เครื่องมือและวิธีการผลิตกลายเป็นสังคมอุตสาหกรรมได้ในช่วงสองร้อยปีสุดท้ายนี้ ในหมู่ คนบางชาติ ภาษาทางทวีปยุโรปและอเมริกา ก่อนและปัจจุบันแทบทุกสังคมมนุษย์ในโลกที่เชื่อว่าตัวมีศักยภาพจะพัฒนาเป็นสังคมอุตสาหกรรมได้ก็พยายามเปลี่ยนรูปแบบลักษณะของสังคมตนให้เป็นสังคมอุตสาหกรรมด้วย (เช่น สังคมไทยของเราเอง) “วัฒนธรรม” ในความหมายที่เป็นแบบอย่างลักษณะวิถีชีวิตของสังคมซึ่งประกอบด้วยเครื่องมืออุปกรณ์วิธีการสำหรับ

ทำงานและพักผ่อน กฎเกณฑ์ กติกา และมาตรการจัดและรักษาระเบียบ และความรู้ ความคิด ความเชื่อ และค่านิยมที่เป็นมาตรฐาน ซึ่งคนในหมู่คณะยึดถือและปฏิบัติร่วมกัน ย่อมเปลี่ยนแปลงสอดคล้องกับรูปแบบลักษณะของสังคมที่เปลี่ยนไปด้วย และรูปแบบลักษณะของสังคมและวัฒนธรรมตามความหมายนี้ทำให้เกิดความต้องการและความสามารถของบุคคลที่เป็นสมาชิก ซึ่งมีผลครอบคลุมถึงผู้สูงอายุด้วย

ปรากฏการณ์ “ผู้สูงอายุ” เกิดจากการมีอายุยืนยาวขึ้นของตนในสังคมอุตสาหกรรมก่อน แล้วมาเกิดในสังคมเกษตรกรรมที่ได้รับผลกระทบจากการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมอุตสาหกรรมเหล่านั้น และที่กำลังพัฒนาให้สังคมตนเองกลายเป็นสังคมแบบนั้นด้วย ถึงแม้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจมีมากและเร็วในส่วนที่เป็นสังคมเมืองก่อน ส่วนที่เป็นสังคมชนบท และในระดับของคนที่มีการศึกษา และอาชีพที่ให้รายได้ อำนาจ และสิทธิประโยชน์สูงกว่าคนในระดับฐานะทางเศรษฐกิจ และทางการเมืองการปกครองที่ต่ำกว่า ทั้งในส่วนเมืองและส่วนชนบท แต่ผลสุดท้ายคนทั้งในเมืองและในชนบทก็มียูนิยกว่าแต่ก่อนมีความรู้ ความคิด ความเชื่อ เปลี่ยนไปตามโอกาสที่การเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมใหญ่ในส่วนรวมนำมาให้ และสุดท้ายทั้งผู้สูงอายุและกลุ่มสังคมวัฒนธรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นใหม่หรือขยายบทบาทหน้าที่ตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมใหญ่ ก็มีความต้องการและความ

สามารถใหม่ ๆ ที่เรียกร้องและคาดหวังบทบาทใหม่ ๆ จากกันและกัน

การเปลี่ยนแปลงในแนวทางของสังคมอุตสาหกรรมต้นแบบที่พัฒนามาตรฐานการครองชีพและคุณภาพชีวิตรุดหน้าไปแล้ว ได้สร้างเกณฑ์หรือบรรทัดฐานใหม่ให้สังคมอื่นที่พัฒนาตามอย่างใช้ยึดถือทั้งในทางวิชาการและวงงานปฏิบัติที่ผลิตสินค้าและบริการทั้งในภาครัฐและภาคเอกชน เป็นอุปทานสนองอุปสงค์ใหม่ที่เกิดจากประเภทบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย “ผู้สูงอายุ” ที่มีจำนวนและช่วงอายุเพิ่มขึ้น พอจะเป็นตลาดใหม่ของเอกชนผู้ผลิตและขายสินค้าและบริการ และเป็นกลุ่มที่หน่วยงานภาครัฐอาจต้องเพิ่มภาระในการให้บริการและสวัสดิการหากผู้สูงอายุที่ไม่มีรายได้และไม่สามารถทำงานอาชีพแล้ว ไม่มีครอบครัวและชุมชนเลี้ยงดู ผู้สูงอายุที่มีจำนวนมากขึ้นนี้ย่อมต้องมีความต้องการขั้นพื้นฐานที่เป็นปัจจัย 4 เลี้ยงชีวิต แต่อาจขาดความสามารถที่จะสนองความต้องการนั้นได้เอง และถ้าไม่มีครอบครัวและชุมชนเลี้ยงดู ก็ตกเป็นภาระหน้าที่ของกลุ่มสังคมและวัฒนธรรมที่ห่างออกมาในสังคมและวัฒนธรรมใหญ่ระดับประเทศช่วยดูแล กลุ่มสังคมวัฒนธรรมอื่นๆ ที่ไม่ใช่หน่วยงานของรัฐและองค์การสาธารณกุศลของเอกชน อาจไม่ถือเป็นหน้าที่ต้องทำอะไรให้ผู้สูงอายุ นอกจากการผลิตและขายสินค้าและบริการให้เฉพาะผู้ที่มีอำนาจการซื้อ ด้วยทรัพยากรของตนเอง แต่ ปรัชญาและนโยบายของรัฐในระดับประชาชนิปไตยแนวสังคมนิยมจะห่วงใยผู้สูงอายุ (และบุคคลทั่วไปในระดับล่างของสังคม) มากกว่ารัฐแนวทุนนิยม และองค์การทางศาสนาใน

ภาคเอกชน และองค์การสาธารณกุศลที่มุ่งสงเคราะห์คนวัยชราเป็นพิเศษ ย่อมเต็มใจที่จะมีบทบาทร่วมกับผู้สูงอายุ แต่สุดท้ายยังอาจขัดด้วยงบประมาณและบุคลากร

กลุ่มสังคมวัฒนธรรมประเภทที่พร้อมจะมีบทบาทต่อผู้สูงอายุดังที่กล่าวนี้มีสิทธิชอบธรรมที่จะเรียกร้องให้ผู้สูงอายุมีบทบาททางสังคมวัฒนธรรมร่วมกับตน นอกเหนือจากบทบาทในปกติชีวิตซึ่งผู้สูงอายุเหล่านั้นมักกับครอบครัวและในชุมชนที่เหมาะสมตามฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตน การเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมใหญ่ ระดับประเทศอาจมีผลสะท้อนทำให้บทบาทหน้าที่เดิมของผู้สูงอายุในครอบครัวและชุมชนเปลี่ยนไป เพราะลูกหลานในครอบครัวและเพื่อนบ้านในชุมชนเปลี่ยนอาชีพและวิถีชีวิตใหม่ของผู้สูงอายุเปลี่ยนตามไม่ได้ จึงหมดบทบาทหน้าที่ในครอบครัวและชุมชนแบบใหม่ที่เกิดขึ้น ทำให้จำเป็นต้องหาและมีบทบาทใหม่ในกลุ่มสังคมวัฒนธรรมใหญ่ (เช่น ไปอาศัยอยู่วัด หรือบ้านสงเคราะห์คนชรา) การเปลี่ยนแปลงบทบาทใหม่ ทั้งของผู้สูงอายุ และของกลุ่มสังคมวัฒนธรรมใหม่ที่มีหน้าที่และจุดมุ่งหมายหลักต่างกันไปตามลักษณะงานของตนนี้จำเป็นต้องมีการปรับตัวทั้งสองฝ่ายให้ร่วมกิจกรรมที่เป็นการกระทำและความสัมพันธ์กันได้

สรุป

ในความหมายที่ใช้ในข้อเขียนนี้ บทบาทในด้านสังคมและวัฒนธรรมของผู้สูงอายุ มีอยู่โดยอัตโนมัติเมื่อผู้สูงอายุร่วมทำ

กิจกรรมที่จะมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น ตามแบบอย่างลักษณะวิถีชีวิตที่กลุ่มนั้นยึดถือปฏิบัติร่วมกัน ผู้สูงอายุจะมีสถานภาพและบทบาท (หรือตำแหน่งและหน้าที่) ตามที่กลุ่มตกลงกันกำหนด เช่น ไม่ต้องทำงานหนักที่ใช้แรงกาย ให้เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้จากประสบการณ์ชีวิตที่มีมาก่อน ผู้เยาว์ ให้เป็นที่ปรึกษาวินิจฉัยระดับข้อพิพาทของ คนรุ่นลูกหลาน ฯลฯ เหล่านี้ในกลุ่มสังคม วัฒนธรรมระดับครอบครัว และชุมชนหมู่บ้าน เช่นในชนบท ในกลุ่มกิจกรรมเฉพาะเรื่อง เช่น กลุ่มพักผ่อนหย่อนใจในนันทนาการ หรือกลุ่ม ศาสนาความเชื่อ บทบาทของผู้สูงอายุแต่ละคน จะสอดคล้องกับความรู้ความสามารถเฉพาะตัวให้ เป็นผู้นำหรือเป็นเพียงผู้ตาม ในกลุ่มกิจกรรมการบริหารปกครองตามแบบจารีตประเพณีเดิม ผู้สูงอายุอาจได้บทบาทสถานภาพเป็นหัวหน้าเพราะ ประสบการณ์และอาวุโส แต่ในกลุ่มการเมืองการ ปกครองสมัยใหม่ ที่ต้องมีวุฒิการศึกษาและใช้ ทุนทรัพย์แลกตำแหน่ง ผู้สูงอายุที่ขาดคุณสมบัติ ตามเกณฑ์ใหม่ก็ต้องมีบทบาทใหม่ตามเงื่อนไข ของสถานการณ์ ฯลฯ แต่สุดท้ายแล้วผู้สูงอายุก็จะ ไม่ขาดบทบาททางสังคมและวัฒนธรรม ตรงที่ ยังไม่แยกตัวไปอยู่โดดเดี่ยวตามลำพังนอกกลุ่ม กิจกรรมใดๆ แต่การเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่ม ประเภทใดก็ตาม จำเป็นต้องคำนึงถึงความต้องการ กันและกันของ “บุคคล” และของ “สังคม” และความสามารถที่แต่ละฝ่ายมีพร้อมสนอง ความต้องการของกันและกันด้วย ผู้สูงอายุและกลุ่ม กิจกรรมจึงจะทำหน้าที่มีบทบาทสัมพันธ์กัน ได้ การเปลี่ยนแปลงในสังคมและวัฒนธรรม สมัยใหม่ในสังคมที่กำลังพัฒนาจากรูปแบบ

เกษตรกรรมเดิมเป็นแบบอุตสาหกรรมใหม่ ทำให้เกิดความต้องการและความสามารถใหม่ๆ ที่ หลากหลายแต่เหลื่อมล้ำอย่างมากในภาคและ ระดับต่างๆ ของระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของประชากรในประเทศ ทำให้เกิดความไม่สอดคล้องของบทบาทที่คาดหวังและที่ทำได้จริงในกลุ่มกิจกรรมที่ประกอบด้วยบุคคลร่วมงานที่มีความต้องการและความ สามารถเหลื่อมล้ำและปะปนกันระหว่างสมัย ใหม่กับสมัยเก่า ระหว่างผู้มีทรัพยากรเหลือเฟือ กับผู้ขาดแคลน ระหว่างผู้มีความรู้มากกับผู้มีความรู้ น้อย ฯลฯ ซึ่งเหล่านี้เป็นลักษณะ ธรรมดาของสังคมที่กำลังพัฒนาจากวิถีชีวิต แบบหนึ่งไปเป็นอีกแบบหนึ่งที่มีเงื่อนไขและ หลักการต่างกัน เป็นปัญหาช่องว่างระหว่างผู้สูง อายุกับสังคมแบบเก่า กับผู้เยาว์จากสังคมแบบ ใหม่ทำให้เกิดบทบาทที่ไม่สอดคล้องกันได้

หมายเหตุ ผู้สนใจปรากฏการณ์ “ผู้สูงอายุ” ของไทย ศึกษาข้อมูลสรุปรวมเป็น ความรู้พื้นฐานได้จาก

บรรลุ ศิริพานิช (2542) **ผู้สูงอายุ ไทย** (สภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทยสำนักพิมพ์ หมอชาวบ้าน)

Sutthichai Jitapunkul, Srichitra Bunnag (1998). **Ageing in Thailand 1997** (Thai Society of Gerontology and Geriatric Medicine) และค้นคว้าข้อมูลรายละเอียดเพิ่มเติมได้จากแหล่งอ้างอิงของเอกสารนั้น ◇◇